

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXXIX, 2021

S U M A R

RÂNDUIELI PENTRU LUMEA DE APOI

Petronel ZAHARIUC, <i>Câteva testamente moldovenești din secolele XVII-XVIII</i>	9
Mariana LAZĂR, <i>Dispozițiile testamentare ale marelui medelnicer Pantazi Primicheriu și disputa în jurul stăpânirii averii sale</i>	71
Gheorghe LAZĂR, <i>O jupâneasă din Oltenia veacului al XVIII-lea și dispozițiile ei testamentare</i>	89

CTITORI ȘI COMUNITĂȚI

Ștefan S. GOROVEI, <i>Orașe, orășeni, viață orășenească. Reflecții fragmentare</i>	117
Alexandru ȘTEFAN, <i>Contribuții documentare și sigilare la istoria medievală a orașului Alba Iulia</i>	159
Calinic PETCU, <i>Începuturile mănăstirii Jitianu (județul Dolj)</i>	179

ÎNȚELESURI ALE SCRISULUI

Matei CAZACU, <i>Întrebuințarea limbii slavone (slave bisericești) la români și cauzele (posibile) ale abandonării ei</i>	205
Liviu Marius ILIE, <i>Culoare și Simbol: subscrierea neautografă la începuturile cancelariei muntenești</i>	221
Liviu CÎMPEANU, <i>Volo pacem per tres annos. O nouă ediție a tratatului dintre Mehmed al II-lea și Iancu de Hunedoara (Adrianopol, 20 nov. 1451)</i>	247

DE LA OBIECTE COTIDIENE LA BUNURI DE PRESTIGIU

Maria Magdalena SZÉKELY, <i>În căutarea „dinților de pește”</i>	273
Livia MAGINA, <i>Elemente de viață materială într-un castel de la frontiera de vest a Transilvaniei: Aghireșu la mijlocul secolului al XVII-lea</i>	289

PORTRETE DE MEDIEVIȘTI

Andrei PIPPIDI, <i>Alexandru Ciorănescu</i>	309
---	-----

ADDENDA ET CORRIGENDA.....	313
----------------------------	-----

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE.....	333
---------------------------------------	-----

Andra Samson, *Catalogul colecției de cahle și ceramică decorativă din Muzeul Național de Istorie a României*, București, 2017, 321 p. (Adrian Andrei Rusu); Neumann Tibor, *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019, 561 p. (Marian Coman); Caspar Ursinus Velius, *Lajos király haláláról és Magyarországbukásáról/De interitu Ludovici regis et clade Hungariae*, ed. Péter Kasza, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Országos Szécsényi Könyvtár, Budapest, 2020, 194 p. (Liviu Cîmpeanu); Paul din Alep, *Jurnal de călătorie, I, Siria, Constantinopol, Moldova, Valahia și Țara Cazacilor*, traducere din limba arabă, studiu introductiv și note de Ioana Feodorov, cu colaborarea Yuliei Petrova și a lui Mihai

Țipău, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020, 624 p. (*Ștefan Andreescu*); Steve Tibble, *The Crusader Armies, 1099-1187*, New Haven and London, Yale University Press, 2018, 2020, XIV + 424 p. (*David Neagu*); Loïc Chollet, *Dernières croisades. Le voyage chevaleresque en Occident à la fin du Moyen Age*, Vendémiaire, Paris, 2021, 414 p. + 5 h. (*Marian Coman*); László Pószán, *Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages*, Eötvös Loránd Research Network - Research Center for the Humanities, Budapest, 2021, 419 p. (*Liviu Cîmpeanu*); *Medieval Bosnia and South-East European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads*, edited by Dženana Dautović, Emir O. Filipović, and Neven Isailović, Leeds, Arc Humanities Press, 2019, 168 p. (*Liviu Marius Ilie*); *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*. *Studies*, eds. Ágnes Máté, Teréz Oborni, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2020, 361 p. (*Liviu Cîmpeanu*); *A Forgotten Hungarian Dynasty: The Szapolyais*, eds. Pál Fodor, Szabolcs Varga, Research Center for the Humanities, Budapest, 2020, 362 p. (*Liviu Cîmpeanu*); Henryk Litwin, *Zjednoczenie narodów cnych: polskiego, litewskiego, ruskiego. Wołyń i Kijowszczyzna w unii lubelskiej* [The Union of Virtuous Nations: Polish, Lithuanian, Ruthenian. Volhynia and Kyiv in the Union of Lublin], Państwowy Instytut Wydawniczy, Varşovia, 2019 (*Michał Wasiucionek*); Aleksandra Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592* [From Enmity to Friendship. Austrian Habsburgs towards Poland in 1587-1592], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2019, 366 p. (*Michał Wasiucionek*); Géza Pálffy, *Hungary Between Two Empires 1526-1711*, translated by David Robert Evans, Indiana University Press, Bloomington, 2021, 284 p. (*Liviu Cîmpeanu*); Antal Molnár, *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics Between Roman Reform and Ottoman Reality*, Viella, Roma, 2019, 266 p. (*Radu Dîpratu*); Mariana Goina, *The Use of Pragmatic Documents in Medieval Wallachia and Moldavia (Fourteenth to Sixteenth Centuries)*, Brepols, Turnhout, 2020, 329 p. („Utrecht Studies in Medieval Literacy”, 47) (*Maria Magdalena Székely*); A.K. Brackob, *Mircea the Old. Father of Wallachia, Grandfather of Dracula*, Center for Romania Studies, Las Vegas, Oxford, Palm Beach, 2018, 222 p.;

Cristian Moșneanu, Ștefan Dumitrache, *Mircea cel Bătrân*, București, Librex Publishing, 2018, 189 p. (*Marian Coman*); *Culture manuscrite et imprimée dans et pour l'Europe du Sud-Est/ Manuscript and printed culture in and for South-Eastern Europe*, volume édité par archim. Policarp Chițulescu et Ioana Feodorov, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020, 141 p. + il. (*Mariana Lazăr*); Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihai Mârza (editori), *Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX: referințe identitare și manifestări de putere*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, 456 p. (*Simion-Alexandru Gavriș*).

IN MEMORIAM

<i>Ioan Caproșu</i> (Marius Chelcu)	399
<i>Aurel Răduțiu</i> (Ioan Drăgan)	403
NOUTĂȚI EDITORIALE	407
ABREVIERI	413

studies of Pavel Marek on the “Spanish party” at the Prague court, which could elucidate to what extent Phillip II and his representative San Clemente could act as an alternative nucleus of authority at the court of Rudolf II. These caveats notwithstanding, the overall assessment of the book cannot be anything but positive; Aleksandra Barwicka-Makula’s work constitutes an important contribution to the key developments in the political history of Eastern Europe in the last decades of the sixteenth century. It demonstrates that no study of sixteenth century politics of the region can be understood only through the geopolitical lens, but has to address dynastic and internal dynamics to make diplomatic contacts intelligible to a modern audience.

Michał Wasiucionek
michal.wasiucionek@alumni.eui.eu

GÉZA PÁLFFY, *Hungary Between Two Empires 1526-1711*, translated by David Robert Evans, Indiana University Press, Bloomington, 2021, 284 p.

Scopul declarat al acestei lucrări, expus de autor în *Introducere* (p. 1-3) este acela de a continua cunoscuta lucrare monografică a lui Pál Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, apărută în 2005 (în România: Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. O istorie a regatului medieval al Ungariei*, ed. Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006). Astfel, după cum anunță și titlul, este tratată istoria premodernă a Ungariei habsburgice care, din punct de vedere juridic și al dreptului internațional, era adevăratul „stat succesoral” al Regatului Sf. Ștefan. Această abordare inedită se diferențiază de interpretarea clasică a istoriografiei maghiare, potrivit căreia moștenirea politică a regatului medieval al Ungariei a fost preluată de Transilvania, dinspre care ar fi pornit în sec. XVII-XVIII o serie de mișcări de independență și unitate „națională”. De altfel, autorul recunoaște că o astfel de mișcare nu putea fi inițiată nici măcar din Ungaria regală, necum dintr-o provincie aflată sub dominație otomană, și că reunificarea regatului defunct nu a putut avea loc decât în cadrul Monarhiei Habsburgice. Materia este structurată în două părți: prima dedicată secolului al XVI-lea, un secol în care Ungaria și-a căutat direcția după catastrofa suferită la Mohács, și cea de-a doua, dedicată secolului al XVII-lea, un secol al contradicțiilor, pe care autorul îl aseamănă cu cele două fețe ale lui Janus.

Prima parte se deschide cu o expunere sintetică a ascensiunii celor două imperii la frontiera cărora s-a aflat Regatul Ungariei: otomanii și habsburgii (p. 7-13). Relațiile ungaro-otomane în secolul al XVI-lea (de la bătălia de la Mohács – 1526, până la Războiul cel Lung – 1591-1606) sunt expuse separat, în aceeași manieră sintetică. Autorul punctează principalele pierderi teritoriale ale

Ungariei habsburgice în favoarea Imperiului Otoman, punctul culminant fiind crearea pașalâcului de Buda, în 1541 (p. 15-26). Separat, sunt tratate relațiile ungaro-habsburgice în secolul al XVI-lea, pe care autorul le compară foarte plastic cu un „Drum cu hârtoape spre Viena” (*The Bumpy Road to Vienna*). G. Pálffy nu expune doar o sinteză de istorie politică, ci și eforturile de integrare instituțională a Regatului Maghiar în structura compozită a Monarhiei Habsburgice. De asemenea, expune și reorganizarea militară a teritoriului stăpânit de habsburgi, împărțit în șase căpitanate care se întindeau de-a curmezișul pe teritoriul defunctului regat, din Croația, până în Ungaria Superioară. Se insistă asupra efortului militar și economic al Casei de Habsburg pentru întreținerea noilor teritorii înglobate. Un studiul de caz îl reprezintă „statul” lui Ioan Szapolyai și a fiului său, Ioan Sigismund, creat în răsăritul Regatului Ungariei sub oblăduirea Înaltei Porți (p. 43-50). Practic, acesta a reprezentat nucleul viitorului Principat al Transilvaniei, care a fost obligat să urmeze „căderea îngustă” dintre Viena și Istanbul. Politica de echilibru între cele două mari puteri dusă de principii ardeleni în secolul al XVI-lea, este expusă într-un capitol separat (p. 53-59). În continuare, autorul se concentrează asupra mijloacelor de adaptare (a „căilor”) găsite de societatea din Ungaria habsburgică în secolul al XVI-lea. De la marea nobilime care s-a integrat în structurile politice și militare ale Monarhiei, până la mica nobilime și categoriile militare semiprivilegiate care și-au găsit un rost în noile provincii militare organizate de autoritățile habsburgice, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Nu au fost omise nici orașele, ale căror privilegii și statute au fost confirmate de noua dinastie domnitoare, nici populația iobăgească a satelor, care nu a suferit modificări structurale majore față de epoca precedentă (p. 61-70). Evoluția economică a populației este analizată într-un capitol separat, a cărei concluzie generală este că, în ciuda stării permanente de război între Habsburgi și Înalta Poartă, populația de frontieră a dezvoltat o economie proprie, bazată pe comerțul cu vite, care a înregistrat o oarecare prosperitate tocmai datorită prezenței armatelor străine care aveau nevoie permanentă de aprovizionare. Astfel, de-a lungul frontierei habsburgo-otomane au înflorit o serie de târguri mărunte, locuite de negustori specializați atât în negoțul cu vite, cât și în negoțul cu de-amănuntul (p. 73-81). Cum este și firesc, starea prelungită de conflict din Regatul Ungariei a avut și consecințe demografice, analizate de autor în următorul capitol. Noile rezultate ale cercetării relevă că crearea pașalâcului de la Buda, în 1541, nu a avut consecințele negative asupra populației din Ungaria centrală bănuite de istoriografia mai veche, și că pustiirea acestei regiuni a avut loc abia în timpul Războiului cel Lung. Totuși, unele dislocări masive ale populației din teritoriile ocupate de otomani au avut loc, cum a fost cazul sârbilor emigrați în Banat sau cel al uscocilor strămutați în Dalmația și Croația, unii dintre ei ajungând până în Carniola, Carintia și Stiria (p. 83-88). Transformările confesionale care au avut loc în paralel constituie un capitol distinct, în care autorul expune loviturile primite de Biserica Catolică din

Ungaria, după pierderile teritoriale masive în favoarea otomanilor, și mișcările reformatoare inițiate de Johannes Honterus în Transilvania și de Mátyás Biró Dévái în Ungaria Superioară. Răspunsul Casei de Habsburg la răspândirea Protestantismului a fost chemarea Ordinului Iezuit în Regatul Ungariei, care spre sfârșitul secolului și-a extins activitatea și în Transilvania (p. 91-99). În paralel cu evoluția în plan confesional, se poate constata și una în plan spiritual, expusă în următorul capitol. În ciuda crizei politice și militare din Ungaria habsburgică, intelectuali și literați maghiari au încercat să uniformizeze ortografia, alcătuiind diferite gramatici și lexicoane ale limbii maghiare, care s-a transformat cu timpul în limbă de cultură. Astfel, dincolo de traducerile maghiare ale Bibliei și ale altor cărți confesionale, a început să apară literatura vernaculară laică, cum ar fi cântecele eroice ale lui Sebestyén Tinódi, Cronica maghiară a lui Gáspár Heltai sau poeziile erotice ale Katei Telegdy, prima poetesă a Ungariei. Nu sunt omise nici legăturile intelectualilor maghiari cu cărturarii umaniști ai Europei (p. 101-110). Ultimul capitol al primei părți este dedicat Războiului cel Lung, 1591-1606, în timpul căruia Casa de Habsburg, împreună cu aliații ei Sigismund Bathory și Mihai Viteazul au încercat o adevărată demonstrație de forță pentru recuperarea pozițiilor pierdute în Ungaria centrală în favoarea Înaltei Porți. După cum se știe, otomanii nu numai că au respins atacurile aliaților creștini, dar au sprijinit mișcarea lui Ștefan Bocskay în Ungaria Superioară și Transilvania, care a reprezentat apogeul distrugerilor pricinuite de acest război. Oricum, Ștefan Bocskay a refuzat încoronarea cu coroana trimisă de sultan, preferând o politică de echilibru între Monarhia Habsburgică și Imperiul Otoman (p. 113-121).

În primul capitol al părții a doua, G. Pálffy punctează principalele evenimente de istorie universală din prima jumătate a secolului al XVII-lea: conflictele Imperiului Otoman cu Venetia și Persia Safavidă și Războiul de 30 de Ani, în care s-au implicat principii Transilvaniei Gabriel Bethlen și Gheorghe Rakoczi I (1619-1621, 1623-1624, 1626, 1644 și 1645). Oștile acestora din urmă au fost privite pe drept cuvânt ca niște „invadatori străini”, care au cauzat distrugeri la fel de mari ca invadatorii tătari sau mercenarii valoni din timpul Războiului cel Lung (p. 125-130). Cel de-al doilea capitol este dedicat campaniilor otomane îndreptate împotriva Habsburgilor și a aliaților lor transilvăneni în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Deși starea de beligeranță a fost cvasi-permanentă, autorul punctează invazia otomană din Transilvania, în 1658, războiul ungaro-habsburgic din Ungaria centrală, din 1660-1664, și cunoscuta campanie otomană îndreptată împotriva Vienei, din 1683 (p. 133-140). Repetatele conflicte militare și distrugerile pe care acestea le atrăgeau după sine i-au determinat pe aristocrații din Ungaria regală, care în primul secol de stăpânire s-au integrat în structurile politice și militare ale Casei de Habsburg, să se îndoiască de capacitatea acesteia de a le asigura securitatea și liniștea vieții de zi cu zi. De asemenea, dinastia domnitoare i-a exclus pe aristocrații maghiari din Consiliul Aulic în tratativele cu Înalta Poartă, care îi priveau în mod direct, provocând nemulțumirea profundă a acestora. Toți acești

factori au dus la o serie de conspirații și insurecții armate, cele mai notorii fiind cele conduse de palatinul Francisc Wesseleny, dispus să rupă legăturile cu Habsburgii și să recunoască autoritatea sultanului (1666), Péter Zrinyi (1670) și Emeric Thökoly (1679-1681). Această criză a relațiilor ungaro-habsburgice, încheiată prin compromisurile făcute de împăratul Leopold I în cadrul Dietei de la Sopron, constituie un capitol separat al lucrării (p. 143-153). În directă legătură cu situația tulbură din Ungaria habsburgică, G. Pálffy revine asupra Principatului Transilvaniei, care în secolul al XVII-lea a avut parte de mărire și decădere. Urmând linia politică a Înaltei Porți, principii Transilvaniei s-au implicat cu succes în Războiul de 30 de Ani însă aventura polonă a lui Gheorghe Rakoczi al II-lea, din 1657, a dus la represalii din partea otomanilor. Astfel, Principatul Transilvaniei a avut de suferit însemnate pierderi teritoriale, precum și o deteriorare a statutului juridic față de Înalta Poartă. Un loc special în cadrul acestui capitol îl ocupă cazul lui Emeric Thökoly care, între 1682-1685, a fost principele unui „stat” creat de otomani după modelul Transilvaniei în așa-numitul *Partium*, cel de-al patrulea „stat succesoral” al Ungariei medievale (după Ungaria habsburgică, pașalâcul de la Buda și Principatul Transilvaniei) (p. 155-165). Starea cvasi-permanentă de război din secolul al XVII-lea a dus și la o militarizare a societății din Ungaria habsburgică, unde au apărut noi categorii socio-militare, semiprivilegiate, cum ar fi haiducii lui Ștefan Bocskay sau curuții lui Emeric Thökoly. Militarizarea a dus și la o sărăcire a marii nobilimi, nevoită să întrețină mari contingente de ostași pe cheltuială proprie, pentru apărarea frontierei habsburgo-otomane. Totuși, aristocrația a fost pe deplin asimilată nobilimii Casei de Habsburg, constatându-se și o infiltrare de elemente alogene (germane, austriece, italiene) în rândurile ei. Toate aceste transformări sociale ocupă un capitol distinct în partea a doua a lucrării (p. 167-175). În continuare, autorul urmărește situația economică din secolul al XVII-lea, care s-a degradat semnificativ față de secolul anterior din cauza războaielor prelungite. În ciuda unei creșteri a cererii, prețurile cerealelor și vitelor au scăzut, din cauza creșterii demografice a „statelor” vestice și, deci, a capacității lor de producție. Micii negustori de la frontiera ungaro-otomană au fost ruinați complet după frecvențele invazii ale otomanilor și ale aliaților lor transilvăneni. Nu în ultimul rând, Curtea de la Viena a recurs la o regularizare drastică a comerțului, care era controlat din ce în ce mai mult de autoritățile centrale ale Monarhiei Habsburgice (p. 177-184). Transformările demografice survenite pe întreg teritoriul regatului medieval al Ungariei sunt expuse în capitolul următor. Dincolo de depopulările survenite în urma lungilor perioade de război în Ungaria habsburgică și Transilvania, în teritoriile pașalâcurilor otomane create în secolele XVI-XVII au survenit modificări demografice importate. Autoritățile otomane au colonizat largi grupuri de sud-slavi, bosniaci și români balcanici, în detrimentul populației maghiare, care a emigrat parțial în teritoriile Casei de Habsburg (p. 187-194). Una dintre consecințele principale ale stăpânirii habsburgice în Ungaria a fost recatolicizarea populației. De menționat activitatea

lui Péter Pázmány, arhiepiscopul de Esztergom (1616-1637) și misiunea iezuită care, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a deschis o serie de școli confesionale în orașele principale ale țării. Desigur, ofensiva (pe alocuri forțată) a catolicismului, a dus la o reacție din partea populației protestante (calvine) și, pe termen lung, la mișcările politico-sociale din primul deceniu al secolului al XVIII-lea (p. 197-204). În ciuda perioadei de criză politică și militară, secolul al XVII-lea a fost favorabil pentru dezvoltarea literaturii, influențată masiv de curentul baroc. Dicționare și gramatici ale limbii maghiare, dar și opere literare și istorice, precum și o *Magyar Encyclopaedia* (1655) au apărut în această perioadă. De menționat activitatea intelectuală a arhiepiscopului Péter Pázmány, a contelui croat Nicolae Zrinyi și István Gyöngyösi, precum și cea a școlilor iezuite, respectiv a cărturarilor sași din Transilvania (p. 207-216). Ultimele două capitole ale părții a doua sunt dedicate istoriei politice și militare. Războiul dintre Casa de Habsburg și Înalta Poartă, care s-a desfășurat între 1683-1699, a eliberat Ungaria de stăpânirea otomană însă a lăsat în urmă o țară ruinată. G. Pálffy punctează principalele momente ale acestui conflict militar și urmările sale, constând în eliberarea treptată și sigură a Ungariei, respectiv înglobarea Transilvaniei în stăpânirile Casei de Habsburg (p. 219-228). Reacția maghiară la expansiunea habsburgică a fost „războiul de independență” condus de Francisc Rakoczi al II-lea, între 1703 și 1711. La mișcarea antihabsburgică au aderat atât categoriile militare maghiare (haiduci și curuți) care nu și-au mai găsit un loc în noua organizare administrativă și militară, cât și protestanți nemulțumiți de ofensiva catolică. Bazându-se pe izvoare și pe cele mai recente rezultate ale istoriografiei, autorul oferă o imagine echilibrată a mișcării lui Francisc Rakoczi al II-lea, puternic idealizată de istoriografia romantică a secolului al XIX-lea, respectiv de cea marxist-leninistă din a doua jumătate a secolului al XX-lea (p. 231-240). De altfel, întreaga lucrare este bine documentată, autorul bazându-se pe cele mai recente rezultate ale istoriografiei, în general, și ale studiilor proprii, în particular. La o comparație, lucrarea pare o variantă revizuită și adăugită a lucrării semnate de G. Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, Columbia University Press, 2009, 406 p. Materia noii lucrări acoperă și secolul al XVII-lea și este structurată mai omogen. Expunerea este una limpede, iar discursul clar și logic, fiind adaptat și destinat, potrivit autorului, unui public ne-maghiar. Lucrarea este însoțită de 45 de imagini alb-negru, de înaltă calitate, ocupând câte 1-2 pagini, reprezentând personalitățile menționate în text, copertele unor ediții istorice, imagini și planuri de bătălii și asedii, etc. De asemenea, ea cuprinde 15 hărți care ilustrează evoluția politică, militară sau economică a teritoriilor fostului regat medieval al Ungariei, în secolele XVI-XVII.

Liviu Cîmpeanu
liviucimpeanu@yahoo.com